

Küresel Karşılaştırmalı Gelişimsel Bir Değerlendirme: Türkiye'de Dijital Beşeri Bilim Merkezleri

A Global Comparative Developmental Assessment: Digital Humanities Centers in Türkiye

Seda Demir^{1*}, İsmail Güleç²

¹Milli Eğitim Bakanlığı/Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye

²İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, Türkiye

Özet: Sürekli genişleyen Dijital Beşeri Bilimler alanında, yenilik, araştırma ve iş birliği merkezi olarak dünyanın önde gelen üniversitelerinde yerini almaya başlayan uygulama ve araştırma merkezleri, son yüzyılın ilk çeyreğinde yükseköğretim çevrelerinde tanınmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu merkezlerin temelini 80'li yıllar öncesi ve hemen sonrasında üniversitelerde kurulan bilişim ve teknoloji temelli bölüm, merkez veya enstitüler oluşturmaktadır. Bu kurumlar, zaman içinde bilişim ve teknoloji alanında, özellikle yazılım ve yapa zekâ çalışmalarında görülen gelişme sonucu uğraşı ve çalışma alanları ile faaliyetlerini güncellemiş ve bu değişim ve gelişim sonucu Dijital Beşeri Bilimler Merkezi (The Center of Digital Humanities) olarak şekillenmişlerdir. Bu çalışma, dijital beşeri bilimler alanındaki merkezlerin, bu alanın şekillenmesindeki önemini ve etkisini aydınlatmayı; yenilik, topluluk oluşturma ve bilimsel değişim için birer katalizör olarak oynadıkları rolleri vurgulamayı; Türkiye'deki ilgili çalışmaların güncel durumunu ortaya koymayı ve alanda çalışan araştırmacı ile kurum yöneticilerine bu yönde öngörüler sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Türkiye'deki durum değerlendirilerek potansiyel uygulamaların neler olabileceğine dair bazı görüşlere yer verilerek çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Çalışmada ele alınan bilgiler ışığında Türkiye'de henüz ilgili çalışmaların geniş çapta yalnızca Tarih alanında gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile Türkiye'de şu an için yalnızca bir örneği bulunan bu merkezlerin faaliyetleri ve önemine ilişkin kapsamlı çalışmaların eksikliğini gidermeye katkı sağlanması da hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dijital Beşeri Bilimler, Dijital Beşeri Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezleri, Dijitalleşme, Türkiye'de Dijital Beşeri Bilimler

Abstract: In the ever-expanding field of Digital Humanities, application and research centers, which began to take their place in the world's leading universities as centers of innovation, research and collaboration, began to be recognized and widespread in higher education circles in the first quarter of the last century. The basis of these centers is the informatics and technology-based departments, centers or institutes established in universities before and after the 80s. Over time, these institutions have updated their areas of work and activities as a result of the developments in the field of informatics and technology, especially software and artificial intelligence, and as a result of this change and development, they have been shaped as the Center of Digital Humanities. This study aims to shed light on the importance and impact of centers in the field of digital humanities in shaping this domain; to emphasize their roles as catalysts for innovation, community building, and scientific exchange; to present the current state of related work in Türkiye; and to provide insights for researchers and institution managers working in this field. Based on the information discussed in the study, it can be seen that relevant studies in Türkiye have only been widely developed in the field of History. The aim of the study is to help eliminate the lack of universal studies on the activities and importance of these centers, of which only one example exists in Türkiye for now.

Keywords: Digital Humanities, Digital Humanities Research and Application Centers, Digitalization, Digital Humanities in Türkiye

1. Giriş

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Batı Avrupa'da ve yükseköğretime önem veren ülkelerdeki üniversitelerde Dijital Beşeri Bilimler Merkezi kurulmaya başladığı gözlenmiştir. Söz konusu merkezlerin adında geçen “Di-

jitalleşmiş Beşeri Bilimler” kavramındaki “Beşeri Bilimler” ifadesi “dijitalleşme” kavramından çok daha eski ve zaman içinde değişikliğe uğramış ve farklılaşmış bir kavramlar bütününe işaret etmektedir. Beşeri Bilimler ifadesini net olarak tanımlayabilmek için özellikle ya-

* İletişim Yazarı / Corresponding author.
✉ serkoc_16@hotmail.com

Geliş Tarihi / Received Date: 07.08.2024
Revizyon Talebi Tarihi / Revision Request Date: 09.09.2024
Son Revizyonun Geliş Tarihi / Last Revised Version Received Date: 18.10.2024
Revizyon Sonrası Kabul Tarihi / Accepted After Revision Date: 24.10.2024

bancu literatür kullanımlarında süregelen niteliklerinin ve Beşerî Bilimlerle birlikte anılan bilim alanlarının de ele alınması uygun olacaktır. Bu noktada birbiriyle yakından ilgili şu üç bilim alanının kavramsal detaylarının ayrı ayrı ele alınması ve tarif edilmesi önemlidir:

- Liberal Sanatlar (*Liberal Arts*)
- Beşerî Bilimler (*Humanities*)
- Sosyal Bilimler (*Social Sciences*),

Liberal sanatlar diğer saydıklarımıza göre oldukça yanlış anlaşılabilir bir kavram grubudur. Latince *artes liberales* teriminden gelir ve tamlama sanat anlamındaki *artes* ile özgür anlamındaki *liberalesten* oluşur. Ancak *artes* ve *liberal* ile kastedilen günümüzdeki anlamı olmayıp eğitimin temeli olduğu düşünülen derslerdir. Orta Çağ'da Bologna Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi gibi ilk dönem üniversitelerinin müfredatları teoloji temellidir (Rüegg, 1992; Howard, 2006). Müfredatları liberal sanatlar yani *quadrivium* ve *trivium* olmak üzere iki koldan oluşan bir programdan ibarettir. *Quadrivium* aritmetik, geometri, astronomi, müzik olmak üzere dört, *trivium* ise dilbilgisi, mantık, retorik olmak üzere üç dersi içerir (Güleç, 2024; Demir, 2021). Bu dönemde üniversiteler belirli bir disipline bağlı hocalar ve öğrenciler olarak farklı fakülterle ayrılmıştır ve ilk üniversitelerin erken dönemlerinde Liberal Sanatlar adı altında yer alan dersler, teoloji, hukuk ve tıp fakültelerine devam etmenin ön koşulunu oluşturmuştur. Alt fakülte adı verilen ve *trivium* ve *quadrivium* olarak bilinen yedi liberal sanat dersinin okutulduğu okullardan mezun olmak üst fakülterle devam etmeyi mümkün kılmıştır. Bunlara ek olarak okuma-yazmanın öğretildiği gramer okulları da vardı (Demir, 2023, s. 477). Fakat ilerleyen yüzyıllarla birlikte Avrupa Aydınlanması teolojinin üstünlüğüne meydan okuyunca daha rasyonel çağların gelmesi ile felsefe teolojik öğrenimin üstünlüğü (Glick vd., 2014; Davids, 2012) azalmaya başlamıştır.

Liberal sanatlar ve beşerî bilimlerin dünyadaki olguların ve insanlığın durumunu yordamaya ilişkin iç görü sunan genel ve klasik konu alanlarının incelenmesinden ibarettir. İkisi de öğrencilerin mantık, akıl yürütme, bağlantı kurma ve iletişimsel yönlerini geliştirme amacı taşır. "Eğitimsel konu başlıkları ve türünü tanımlamak için genel bir ifade olarak kullanılırlar. İki alan da özellikle modern ve klasik diller, dilbilim, edebiyat, tarih, içtihat, felsefe, arkeoloji, karşılaştırmalı din, etik, sanatın tarihi, eleştirisi ve kuramı, Sosyal Bilimlerin beşerî içeriğe sahip olan ve beşerî yöntemler kullanan alanlarıyla ilgilidir" (Pippins vd., 2019, s. 3). Özetle, beşerî bilimlerin temel olarak tarih, edebiyat, müzik, antropoloji, güzel sanatlar, dilbilim, felsefe, dile ve insan kültürüyle ilgili bilgi edinmeye olanak sağlayan çalışma alanlarını kap-

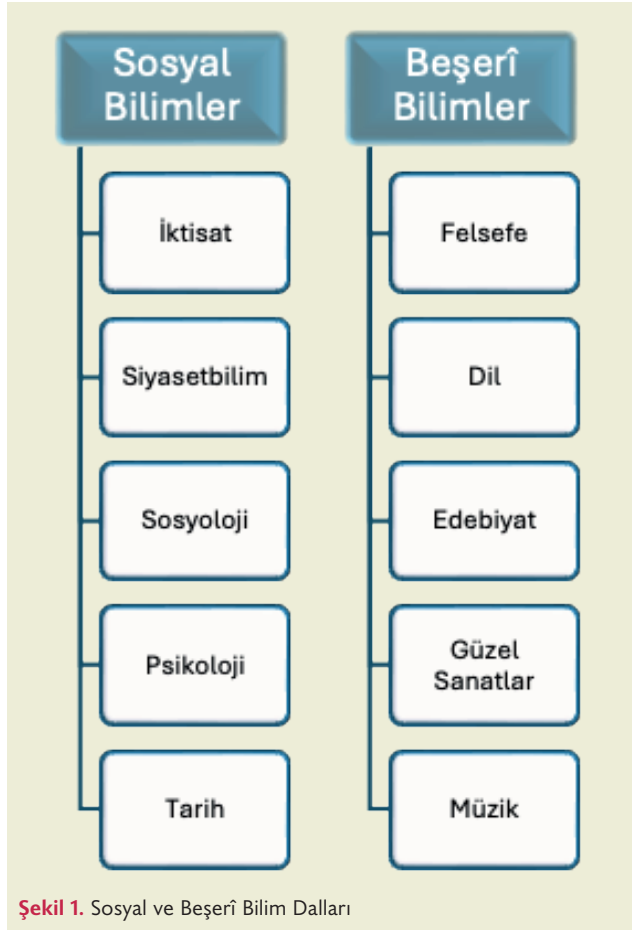
sar. Hatta, güncel akademik bilgi üretimi ile teknolojik yolla veya dijital çıktı olarak sınıflandırılmayan sonuçlar üreten her türlü çalışma alanını Beşerî Bilimler konuları listesine dahil etme eğilimi günümüzde oldukça belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Dolayısıyla, liberal sanatlar ve beşerî Bilimler terimleri birbirinin yerine kullanılıp karıştırılabildiği gibi Beşerî Bilimlerin liberal sanatların bir alt kümesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Beşerî Bilimler bir bilim alanı olmasını felsefeye borçludur. "Liberal Sanatlar dediğimiz alanların kökeni felsefedir ve felsefe etrafında gelişmişlerdir. Felsefe sorgulama yöntemleri ve yordama mantığı ile diğer bilimlerin için araç bilim işlevi yerine getirmiş, çoğu diğer çağdaşından daha fazla saygı görmüş ve ilerlemesini günümüze kadar sürdürmüştür" (Erkoç, 2014, s. 124).

Temel araştırma nesnesi insan, kültür ve toplumsal yaşam olan sosyal bilimlerin beşerî bilimlerin altında çalışılan konular noktasında bir ayrım yapmaktansa asıl farkın bilimsel araştırma üslubu ve bilimsel bilgiyi edinme yaklaşımından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Beşerî Bilimler sosyal bilimlere göre öznel, eleştirel düşünme veya görüşe dayalı bir yaklaşıma sahipken sosyal bilimlerin araştırmaya ve bilimsel kanıtlara dayalı daha objektif ve ölçülebilir bir yaklaşıma sahiptir. "Sosyal Bilimler Humboldt Üniversitesi'nin kuruluşuyla birlikte 19. Asırdan itibaren iktisat, sosyoloji, siyaset bilim, psikoloji ve tarih gibi alanlara daha çok araştırma ve analize dayalı bir yaklaşım benimserken" (Güleç, 2024, s. 87), Beşerî Bilimler felsefe, dil, edebiyat ve sanatı araştırmaya daha fazla imkân sağlamaktadır.

Üniversitelerde liberal sanatlar başlığı altında toplumsal/insani bilginin günümüzdeki durumu, bilim ve teknolojinin yükselişi, metafizik ve beşerî bilimlerin gerilemesi gibi modernitenin temel bir çelişkinin ortaya koymaktadır. Özellikle 20. yüzyıl başlarında bu konu Almanya'da hararetli bir tartışmaya neden olmuştur. Doğa (Fen) Bilimlerinin doğal ve fiziksel dünyanın genel yasalarını keşfetmeye yönelik metodolojiye dayandığı ve Sosyal Bilimlerin yalnızca tekrarlanmayan, benzersiz ve belirli olaylarla ilgilendiği savunulmuştur. Öte yandan beşerî bilimlerin bağımsızlığını ve doğa (fen) bilimleri ile beşerî bilimlerin arasındaki ayrımı çizen düşünürler de olmuştur. Bu ikinci gruba göre doğa bilimleri açıklar (*erklären*), beşerî bilimler ise anlamaya çalışır (*verstehen*). Bu nedenle Beşerî Bilimler insan ifadelerinin yorumlarına dayanır. Almanya'daki *Naturwissenschaften* (Doğa Bilimleri) ve *Geisteswissenschaften* (Beşerî Bilimler) tartışmalarında sosyal bilimlerin ve beşerî bilimlerin arasındaki ayrım belirginleşmemiş olsa da bu süreçte anlama ve yorumlama sosyal ve beşerî bilimlerin temel hedef ve yöntemleri haline gelmiştir (Kang, 2018, s. 3).

► **Şekil 1**'de listelenen ve özellikle mevcut bilgiyi daha çok sayı ve niceliksel özelliklerle yorumlamaya çalışan İktisat, Siyaset Bilim, Sosyoloji gibi bilim alanları, Felsefe, Filoloji, Edebiyat alanlarında olduğu gibi herhangi bir fenomeni algılama çabasına odaklanan alanlardan uzak bir yapıya sahip değildir. Hatta son dönemde özellikle ABD ve Avrupa'da disiplinler arası araştırmaların finansmanını kolaylaştırma amaçlı beşerî olanlarla sosyal nitelikli olan bilimlere "Sosyal ve Beşerî Bilimler" (Social Sciences & Humanities) şeklinde birbirine entegre etmeye yönelik girişimler (bkz. EU Horizon 2020) birçok program üzerinden sağlanmaya çalışılmaktadır" (Pedersen, 2015). Hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde "Humanities and Liberal Arts" ("Beşerî Bilimler ve Liberal Sanatlar") şeklinde isimlendirilmiş, entegrasyon şeklinde mevcut yüksek okul programlarının varlığı da dikkat çekicidir (bkz. Pippins, vd., 2019, s. 1).

► **Şekil 2** incelendiğinde dijital beşerî bilimlerin özellikle disiplinler arası niteliklerinden dolayı çok işlevli niteliklere sahip olduğu görülebilir. Disiplinler arası bağlamda ilgili bilimlerin en temel işlevlerinin ise öncelikle deneme/test etme ve tercüme etme başta olmak üzere zincirlemeye, erişime, değerlendirme yapmaya, yaygınlaştırmaya ve ağ oluşturmaya imkân sağlamak olduğu açıktır.

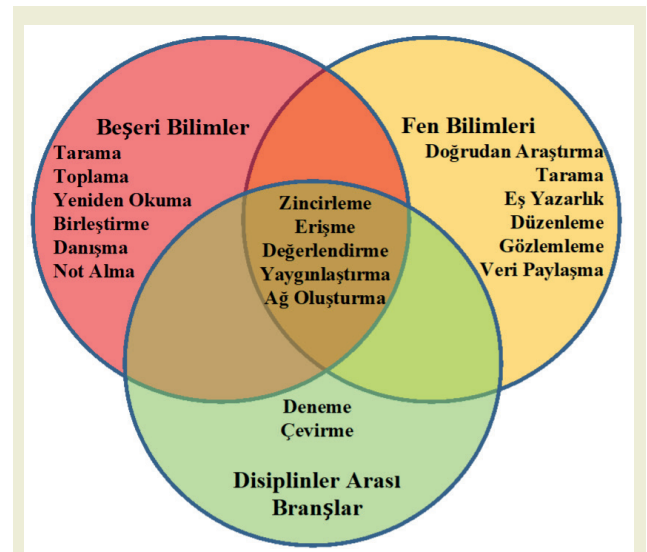

Şekil 1. Sosyal ve Beşerî Bilim Dalları

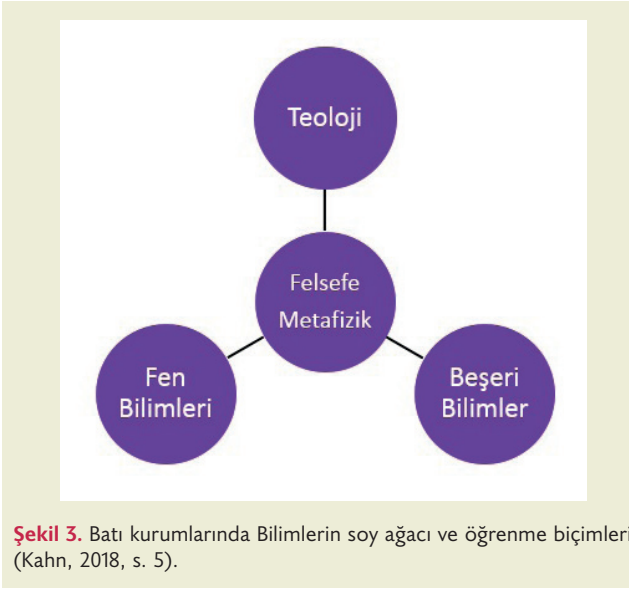
Ayrıca şekilden de anlaşılacağı gibi dijital Beşerî Bilim uygulamalarında kültür varlıklarının içeriklerinin bilgisayar teknolojileriyle daha açıklayıcı bir biçimde çok daha geniş kitlelere ulaştırıldığı görülmektedir. "Tıpkı kütüphanelerin temel işlevleri olan bilgiyi düzenleyerek kullanıcıların erişiminin sağlanması gibi dijital beşerî bilimler uygulamalarında da temel amacın bilgiye erişimin demokratikleştirilmesi ve bunun güvenilir bir şekilde yapılması ve aynı zamanda kaynaklarda çeşitlendirmenin de sağlanmasıdır. Üstelik, dijital beşerî bilimler kütüphanecilerin işlevlerini desteklemekle kalmamış, bu işlevleri genişletmişlerdir" (Akça, 2018, s. 203-204).

Doğa (Fen) Bilimleri ile Beşerî Bilimlerin ayrılması, 18. yüzyılın sonlarında üniversitenin temel bilgi kurumu olarak yeniden canlanmasıyla gerçekleşmiştir. Orta çağ Avrupa üniversiteleri veya onların öncülleri olan Hıristiyan katedral okulları veya manastırları, öncelikle İncil'de açıklanan ve sınırlandırılan evreni incelemiş ve geniş bir bilgi birikimi sağlamışlardır. Evrensellik, evrensel hakikat ve değerler bu nedenle Avrupa üniversiteleriyle bağlantılıdır ve en çok onlar tarafından üretilmiştir Batı yükseköğretim kurumları ve öğretim modlarının soy ağacı çıkarılacak olursa aşağıdaki gibi bir şekle rastlamak ihtimali oldukça yüksektir (Khan, 2018, s. 4).

Bu bilimlerin en yoğun çalışılanlarının başında İktisat, Siyaset bilimi ve Sosyoloji üçlüsü yer alır ve bu üç disiplin günümüz Batı üniversitelerinde Sosyal Bilimlerin çekirdeğini oluşturmaktadır. Ancak artık yıkıcı geri dönüşlerin ve küreselleşme ve modernite konusundaki belirsizliklerin damgasını vurduğu yeni bir ayaklanmalar çağına girdiğimiz bu yüzyılda yükseköğretim ve eko-

Şekil 2. Dijital Beşerî Bilimlerin Disiplinler Arası İşlevleri (Palmer vd., 2009, s. 35).

Şekil 3. Batı kurumlarında Bilimlerin soy ağacı ve öğrenme biçimleri (Kahn, 2018, s. 5).

nomik bağlamlarda bilgi, artık ana akım beşerî Bilimler üzerinden değil de teknolojik desteklerle ortaya çıkarılmayı gerektirmektedir.

1.1. Dijital ve Dijitalleşme

Türkçede “sayıyla ilgili” veya “sayısal” olarak tercüme edebileceğimiz *dijital* sözcüğünün Fransızcadaki karşılığı ise *numérique* sözcüğüdür ve bu kullanım bizdeki “sayısal” sözcüğünün anlamına birebir karşılık gelmektedir. Bu noktada bilgisayar programlamada ve yazılım hazırlamada kullanılan sayıların “dijital” ifadesi ile olan bağlantısı açıkça görülebilir.

Özellikle ilgili İngilizce literatüre bakıldığında ise her ikisi de Türkçeye “dijitalleşme” temelinde tercüme edilen *digitization* ve *digitalization* terimleri arasında tartışma olduğu görülebilir. Örneğin; Legner ve ark. (2017) iki terim arasında net bir ayrım yapmaktadır. Onlara göre analog olanın dijital sinyallere dönüştürülmesi, bilginin kayıt haline getirilmesi veya başka bir deyişle fiziksel varlık olarak bilginin depolanması, iletilmesi ve işlenmesi “*digitization*”dır. Lyytinen ve diğerleri ise (2016) *digitization* ve *digitalization* terimlerini birbirinden ayırmamaktadır (Frenzel vd., 2021, s. 2-3). Özetle, “*digitization*” verileri dönüştürmeye ve gelecek için muhafaza amaçlı kaydetmeye odaklanırken, “*digitalization*” daha çok süreçlerin geliştirilmesi ve manuel sistemlerin işleyişini geliştirmek için iş akışlarının değiştirilmesi gibi düşünülebilir. Asıl sorun oluşturan konu bu terimlerin Türkçede nasıl isimlendirilmesi gerektiğidir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde bu sözcüğe sayısal ve sanal olmak üzere iki anlam verilmektedir. Dijitalleşme sayısallaştırma anlamında kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2024). Kavramdan kasıt, Sosyal ve

Beşerî Bilimlerde elde edilen bilgiye ölçmek, incelemek, bilgi üretebilmek amacıyla sayılamayacak türden bilgileri sayısallaştırarak farklı ve özgün bilgiler üretmenin yanı sıra el ile yapıldığında aylar sürecekteki işlemleri çok kısa sürelerde yapmak üzere işlemek gibi görünmektedir. Kavramın ilk ortaya çıkışını harekete geçiren etmenlerden biri de akademisyenlerin büyük kütleli veri gruplarını analiz edip çeşitli türdeki eser veya veri toplulukları içindeki belirgin tür, öbekleşme ve belirgin olmayan kalıpları ortaya çıkarmak için bugün veri madenciliği adını verdiğimiz tekniği kullanmaya başlamasıdır. Bunun yanı sıra verileri betimleyerek görselleştirme, haritalama ve benzer teknikler ile hesaplama yöntemleri de kullanılmaya başlamıştır. Bu yeni akımdan istifade eden beşerî bilimlere ise dil bilimi, arkeoloji ve tarih başta olmak üzere işlenmeye uygun disiplinler arası olan her türlü bilim eşlik etmiştir.

1980’lerden günümüze dijital beşerî bilimlerin görevi metodolojideki değişikliklerin epistemolojik doğasını göstermek olmuştur. Bu aslında yeni araçlarla ilgili değil, dijital araçlar üzerinden bilgi ve kültürü temsil etmenin (ve bunlara erişmenin) farklı bir yoludur ve Batı dünyasının çok ötesinde ekonomik ve kültürel kalkınmanın temel itici güçlerinden biri haline gelmiştir (Fiorimonte, 2014, s. 4).

Dijital Beşerî Bilimler Merkezleri, kendi kurum içi araştırmaları aracılığıyla Beşerî Bilimler topluluğuna katkıda bulunan önemli yeni dijital kaynaklar ve araçlar üretmiştir. Aynı derecede önemli olan, Beşerî Bilimlerdeki uygulama ve araştırma merkezleri, hızla gelişen teknoloji ile Beşerî Bilimlerle ilgilenen akademisyenler arasındaki büyük uçurumu kapatmaya yardımcı olan önemli noktalarlardır. Merkezler, siber altyapılarıyla kullanıcılara erişim ve kolaylık sağlayan bir geçiş noktası görevi görür ve bilim insanları burada hesaplamalı yöntemleri, kodlama uygulamalarını ve araçlarını araştırmalarına nasıl dahil edeceklerini öğrenirler. Bu merkezler, yalnızca Beşerî Bilimleri giderek daha fazla tanımlayacak işbirlikçi ve disiplinler arası çalışmalara model oluşturmakla kalmaz; aynı zamanda lisansüstü öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin ortak entelektüel ilgi alanlarına yönelik projeler üzerinde çalışırken birbirlerinden öğrenmelerine de olanak tanır. Merkezlerin ev sahipliği yaptığı konferanslar, sempozyumlar ve çalıştaylar, merkezleri olmayan ancak şahsen veya sanal olarak katılabilecek diğer kurumlardaki kişilere katkıda bulunmaktadır. Kısacası bu merkezler çok değerli toplumsal kaynaklara dönüşme potansiyeline sahiptir (Fraistat, 2012, s. 281).

1.2. Dijital Beşerî Bilimler Kavramının Kullanımı

Kavramı Türkçeye aktarırken üzerinde durulması gere-

ken önemli bir konu isimlendirme meselesidir. Birçok konuda olduğu gibi ülkemizde kurulacak olan bu merkezlerin adı tercüme edilmek suretiyle verilmektedir.^{1*} Ancak çeviriler zaman zaman yapılan işin tüm niteliklerini tam olarak karşılamamakta, yeniden düşünülerek isim vermeyi zorunlu kılmaktadır.

Beşerî Bilimlerde yaşanan bilişim süreçleri dünya genelinde sıklıkla “Dijital Beşerî Bilimler” olarak anılır. Ancak yapılan çalışmalarda kavramın özünü daha iyi yansıttığı için “bireysel araştırmacılar arasında dilsel, bölgesel, politik ve ekonomik sınırlar ötesindeki bağlantıları güçlendirmeye adanmış yeni bir sosyal ağ” (O’Donnel vd., 2015) niteliği gören yeni bir bilim yani yeni bir Beşerî Bilim alanı gibi düşünülebilir.

Bir başka mevzu ise Türkçedeki “Beşerî Bilim” teriminin oluşturulmasındaki yaklaşımdır. Aynı şekilde “bilim” sözcüğünün başına “beşerî” ya da “sosyal” sözcüğü getirmek de söz konusudur. Beşerî Bilimler ifadesi yerine “Bilimlere Beşerî Yaklaşımlar” veya “Bilimlerde Beşerî Uygulamalar” gibi bir kavram grubu oluşturulmamış olması ise dikkat çekicidir. Bu şekilde terim oluşturmanın “Beşerî Bilimler” ifadesindeki kastı sağlamayacağı açıktır. Kısacası, Dijital Beşerî Bilimler şeklindeki kullanım tercihi aslında sadece “Digital Humanities” ifadesinin tercümesi olmaktan öte, “dijital” sözcüğü süreci, yöntemi ve sürecin çıktısını nitelemektedir.

“Terim, geçtiğimiz yıllarda Beşerî Bilimler Bilişimi, İnsani Bilgi, Edebiyat ve Dil Bilişimi gibi isimlerle anılmaktaydı. Kıtasa kökenli literatürde zaman zaman “e-Humanities” gibi başka varyasyonlara da rastlanmasına rağmen, son zamanlarda ağırlıklı olarak Dijital Beşerî Bilimler olarak bilinmektedir” (Terras, Nyhan & Vanhoutte, 2016, s. 3).

Dijital Beşerî Bilimler Merkezlerinin ise yabancı menşeli oluşu ve isimlendirilmelerinde hem kronolojik hem de işleve bağlı farklılıklarından dolayı çalışma kapsamında İngilizce çevirilerde görülen kavram karmaşasına engel olmak amacıyla “Dijital Beşerî Bilimler Merkezi” ifade öbeği yerine “Beşerî Bilimlerde Dijital Uygulama ve Araştırma Merkezi” gibi bir ifadenin tercih edilmesinin daha doğru bir isimlendirme olacağı düşünülebilir. Çünkü “Beşerî Bilimler” kavramının önüne getirilen “dijital” ibaresinin Beşerî Bilimleri niteleyen bir sıfat gibi anlaşılmasının önüne geçme kaygısı etkili olmuştur. Ayrıca merkezin kuruluş amacı ve faaliyetlerine bakıldığında Beşerî Bilimlerin yazılım ve teknoloji alanlarındaki gelişmeleri çalışma alanlarına uyarlamanın yanı sıra

yeni programlar üretmeleri olduğunu düşünüldüğünde daha kapsayıcı bir isim olduğu açıktır.

İsim iki temel kavramdan oluşmaktadır. İlk dijitalleşme ile meşgul olan Dijital Bilimler ve diğeri de Beşerî Bilimlerdir. Olduğu gibi Türkçeye aktardığımızda dijital, beşerî bilimi betimleyen bir sıfat olmakta ve tek kavrama dönüşmektedir. Oysa kastedilen tam olarak bu değildir. Merkezin faaliyet alanı Doğa ve Mühendislik Bilimlerinde kullanılan dijitalleşme üzerine kurulu yöntem, teknik ve yazılımların Beşerî Bilimlerde de kullanılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla isimlendirmede ve muhtemel diğer tercüme bağlamlarında “dijital” sözcüğüne bu hususta ekstra vurgu yapmak önemlidir.

Son yirmi yıldır dijital araçlar, teknolojiler ve altyapılar dijital nesnelere nasıl çerçeveleneceği nasıl daha anlaşılır, korunur, yönetilir, sürdürülür ve paylaşılır olabileceği konusunda giderek daha belirleyici bir rol oynamıştır. Hatta geleneksel olarak kültürel miras, dijitalleşme gibi nesne merkezli sektörlerde norm haline gelince arşivler, kütüphaneler, müzeler gibi miras kurumları ve galeriler büyük miktarlarda miras materyalini sürekli olarak dijitalleştirme çabası içinde olmuştur (Viola, 2022: 37). Fakat ismini bu şekilde kullandığımız dijitalleşme süreçlerinin zıttı olan *analog* sözcüğünü kullanmak Beşerî Bilimlerin bugüne değin dijitalleşmeden önceki halini betimlemek için kullanıma uygun olmamakla birlikte kulağa da hoş gelmemektedir. Kavramın doğduğu yabancı alanyazına özellikle İngilizce çalışmalara bakıldığında ise *digital humanities* kavramının dijital olmayan formları olarak *mainstream humanities* yani “Ana Akım Beşerî Bilimler” ifadesinin tercih edildiği görülmektedir (bkz. Liu, 2012; Brennan, 2017).^{2*} Dijital Beşerî Bilim araştırmacıları ana akım Beşerî Bilimlerin geleneksel ve tutucu nitelikleri ile özel bilgi gerektiren niceliksel yöntemler arasındaki ilişkiyi program bilgileri sayesinde görebilmektedirler. Bunun mümkün kılan etmen ise metin kodlama, metin analizi, dijital arşivler veya basıklar, çevrimiçi okuma araçları veya ortamları ve dijital bilimin diğer buluşları üzerinde onlarca yıldır süren çalışmalardır. Ana akım Beşerî Bilim araştırmacıları ise, araştırma yapmak için bunlardan en azından birine ihtiyaç duyduklarının farkına varmışlardır ve dijital medyanın doğası sayesinde minimum imkanlardan maksimum seviyede uygulama rahatlığına geçiş yaşanmıştır. Örneğin, çevrimiçi bilgi aranmaya başladığı anda, Google Kitaplar gibi araçların olduğu bu çağda bilimsel çalışmalar yapmak için gelişmiş Dijital Beşerî Bilimler araçlarına ve kaynaklara ihtiyaç duyulacağı açıktır. Google, Dijital Beşerî Bilimler Araştırma Ödülleri (Orwant)

^{1*} Marmara Üniversitesi bünyesinde kurulan merkezin adı *Dijital Beşerî Bilimler Uygulama ve Araştırma Merkezi*’dir ve muhtemelen bundan sonra kurulacak merkezler de aynı adla kurulacaktır.

^{2*} Özellikle dijitalleşmeye en uzak olduğu düşünülen resim ve resme dayalı sanatların NFT varlığı olarak dijital ortamlarda üretilip veya dönüştürülüp alınıp satılması sonucu ortaya dijital-art sanatı ve sanatçısı kavramı çıkması konunun önemini göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnektir.

aracılığıyla Google Kitaplar’ın kullanımına yönelik yeni dijital Beşerî Bilimler yöntemlerinin oluşturulmasını desteklemiş hatta teşvik etmiştir (Liu, 2012, s. 4).

İlginç bir şekilde, yakın zamana kadar dijital unsurlar önemsiz, boyutsuz ve gerçek olmayan, orijinalin otoritesini baltalayan unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde bu görüş, dijital kültürel miras bağlamında, dijital bir nesnenin kavramsallaştırılmasının küratörlük uygulamaları açısından Batılı fikirlerden kaçtığını ve özgünlüğün ‘arzulanacak bir şey bile olmayabileceğini’ iddia edecek kadar değişikliğe uğramış haldedir. Fakat dijitalleşme alanında yazılıma dökülmüş malzemenin çoğu İngilizce olduğu için, geçmiş keşfetmeye ve analiz etmeye yönelik araçlar ve yazılımlar öncelikle İngiliz dili için geliştirilmiştir. Son yıllarda dil çeşitliliği eksikliği konusunda farkındalığın daha fazla gelişmesi arşiv ve miras çalışmaları ve tarih alanında dijital çalışmaların artmasına vesile olmuştur (Viola, 2022, s. 39-40). Bu nedenle akla şöyle bir soru gelebilir: “Dijitalleşmiş bilginin asıl kullanım amacı nedir ve üretimi nasıl ivme kazanmıştır?” Aslında dijital ekonomi, dijitalleşmiş bilginin merkezi rolüyle ilgilidir ve ekonominin öncü ve nihai bağlantılarından biri olan yükseköğretim alanında akademik bilgi üretiminin dijitalleşmesi, bunun kaçınılmaz sonuçlarından biri haline gelmiştir. Dijital olarak kodlanmış bilgi stratejik bir kaynak olarak değerlendirilirken, toplum da kapsayıcı bir örgütlenme ilkesi sonucunda bilgi toplumu veya ağ toplumu haline dönüşmüştür. Konu ile ilgili dağınık ve henüz akademik anlamda tam olarak irdelenmemiş bilgileri kuramsallaştıran ilk yazarlar, bilgi işleme ve dağıtımına dayalı tüketim üzerinde durmuş; tüm ekonomik ve sosyal alışverişlerin temeli olarak verilerin depolanması, iletilmesi ve işlenmesini, günümüzde bilginin dijitalleşmesi tanımı içerisinde ele almışlardır (Valendrac & Vendramin, 2017).

Bilimsel araştırma ve inovasyon giderek daha fazla dijital “ayak izi” bıraktıkça, veri kümeleri giderek daha büyük, daha karmaşık ve daha yüksek hızda kullanılabilir hale gelmiştir. Aynı zamanda, örneğin makine öğrenmesi (Machine Learning) ve doğal dil işlemedeki teknolojik ilerlemeler yeni analitik olasılıkların önünü açmıştır. Bilim, teknoloji ve yenilik politikası bu dinamiklerden yararlanmışır. Çeşitli politika faaliyeti ve etki alanlarını kapsayan veri kümelerini birbirine bağlamak ve analiz etmek için de dijitalleşmenin sağladığı imkanlardan yararlanmışır. Örneğin, günümüzde veri kümelerini birbirine bağlamak için anlamsal teknolojiler, büyük veri analitiğini desteklemek için yapay zekâ; politika sürecinde veri kullanımını teşvik etmek için etkileşimli görselleştirme ve gösterge tabloları hali hazırda dijitalleşme imkanları içinde kullanılmaya devam etmektedir

(Keenan & Plekhanov, 2020, s. 166).

Özetle, yükseköğretimin küresel ve yerel anlamda sürekli gelişen bilim ışığında ilerleyen teknolojik gelişmelerle, birinci nesil üniversitelerden beri çalışılmakta olan Beşerî Bilimler’in 20. yüzyıl ortalarına denk gelen birleşimi, bugün ülkemizde de henüz yakından tanınmayan “dijital beşerî bilimler uygulamaları” olarak adlandırılabilir bir alanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yalnızca yükseköğretim bağlamında sınırlı tutulamayacak şekilde Beşerî Bilimlerin günlük yaşamdaki bağımsız uygulamalarını da kültür ve toplumsal açılarından analiz edip çeşitli uygulama alanları açmak için kullanılabilir nitelikteki bu uygulamalar beşeriyet ile ilgili her türden bilginin yeni bir bakış açısı ve teknolojik imkanların ulaştığı son seviye ile ele alınmasına imkân sağlamaktadır. Bizzat bilimsel düşünce ve bilimsel tekniğin bir ürünü olan bilginin yüzyıllardır üretilmesinden farklı bir şekilde ve yeniden şekillendirilmesinde Beşerî Bilimlerin dijitalleşmesi oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Öyle ki bu bilimler, akademik çevrelerde disiplinler arası iş birliklerini ve alanlar arası diyalogları etkinleştirerek Beşerî Bilimler ve Fen Bilimlerinin neredeyse birbirinin içine girecek şekilde çalışmasına imkân tanımaktadır. Son yıllarda Dijital Beşerî Bilim çıktıları arasında dijital ve etkileşimli haritalar, çeşitli amaca hizmet eden sözlükler, külliyatlar, çevrimiçi sergi ve simülasyonlar, etkileşimli haritalar ve çevrimiçi kurslar gibi modern öğrenim-öğretim kaynakları ve imkanları disiplinler arası birçok tür yer almaktadır.

1.3. Dijital Beşerî Bilimler Uygulama Merkezlerinin Gelişimsel Süreçleri

İlgili kavramın tarihini bilgisayar öncülü sistemlerin yani bilgi işlem alanı ile ilgili akademik uygulamaların ilk ortaya çıktığı döneme kadar götürmek mümkündür. Bu konuda yapılan çalışmaların öncü örneklerinden biri Peder Roberto Busa tarafından, Thomas Aquinas’ın³ öğretilerine göre dijital ortamda derlenen *Index Thomisticus* isimli uygulamadır (Adams ve Gunn, 2012). Konu hakkında çalışan araştırmacıların, uzun sürede yoğun çaba gerektiren bu tür çalışmaların sonuçlarına teknoloji sayesinde hayal bile edilemeyecek kadar kısa sürede kolayca ulaşabilmeleri, bu tür çalışmalara karşı önce bir merak uyandırmış ve bu merakın sonucu olarak artan ilgiyle birlikte bu alanda yapılan çalışmalar da çoğalmıştır. Aynı zamanda rekabet ve hız çağında araştırmacılar için zaman ile emek tasarrufunun çok önemli olması beşerî Bilimlerde dijitalleşme çalışmalarına olan ilgiyi artıran bir diğer etken olmuştur.

ABD, Avrupa, Asya, Avustralya gibi ülkelerdeki pek çok

³ 13. Yüzyıl bilgi felsefesi, metafizik, siyaset ve ruhun ölümsüzlüğü konularındaki yorumlarıyla skolastik düşünceye önemli katkılar sağlamış Dominikan rahip.

kurum, geleceğin zorluğunun yalnızca içeriğe yapılandırılmış erişim değil, aynı zamanda dijitalleşmeyi bir araştırmada kaynak seçiminden raporlamaya kadar geçen aşamaları olan bir etkinliğe dönüştürülmesi olacağına farkına varmıştır. Bunlara “Araştırma Siber Altyapıları” (“research cyber-infrastructures”), “Dağıtılmış Bilgi İşlem” (“shared distributed infrastructure”)s veya kısaca e-Bilim veya e-Araştırma adı verilmektedir. Bu disiplinler arası eğilim, elektronik belgelerin kolaylıkla saklanabilmesi, kaynaklara erişim, kullanım ve depolama teknolojilerinde standartlaşma çağının başladığını açıkça göstermektedir” (Fiormonte, 2014, s. 6). En yaygın kullanım alanlarından biri olarak dijital tarih çalışmalarında projeler, tarihi metinleri ve verileri analiz etmek için hesaplamalı araçlardan yararlanarak tarihi olaylara ve süreçlere yeni bir ışık tutulmaktadır. Aynı şekilde bahsi geçen ilgili bilimlerin kültürel miras gibi toplumsal değerlerin yorumlanması ve özellikle yazılı veya yazılı olmayan kültür öğelerinin gerekli yazılımlar sayesinde sağlıklı bir şekilde korunmaya alınmasında da rolü büyüktür. Tarihi alanların veya coğrafi unsurların teknoloji destekli canlandırılması, çeşitli ölçeklerle elde edilen doğru veya tahmini veriler ışığında etkileşimli haritalarla tasnifi her bir unsurun kendi ortamı içinde bütüncül olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Bu özelliklerin güncel koşullara ek olarak gelecekteki beşerî, toplumsal, kültürel, turistik ve her şeyin ötesinde akademik bilgi üretimindeki potansiyel etkisi ise yadsınamaz değere sahiptir. Tüm bunlara ek olarak sağladığı bu imkanların dışında dijitalleşmiş ilgili uygulamalar genel anlamda yükseköğretimde akademik bilginin teknolojik desteklerle üretilme şekli ve yayılmasındaki geniş çapta etkili küresel eğilimlerden de beslenmektedir. Örneğin, bilimsel bilginin üretimi ve kabul görmesi bağlamında zorlayıcı güncel etmenlerden biri olan proje, makale veya diğer türdeki akademik yayınların değerlendirilme ve kabul edilme şekli, aynı zamanda akademik yayınların “etki faktörü” gibi gelenekselleşmiş araçları ve hiyerarşik uygulamaları zaman dışı bırakmaya çalışan, homojen ve kolay erişilebilir değerlendirme yöntemleri içeren yönetim teknolojilerine olan gereksinimden beslenmektedir. İlgili merkezlerin bilişim merkez veya bilişim laboratuvarı olarak isimlendirilmiş olan ilk örnekleri dünya çapında üniversite ve araştırma kurumlarında benzer girişimlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır ve aslında günümüz koşullarında neredeyse bir gereksinim haline gelen bu akım dünya üniversiteleri genelinde hızla yayılmaya devam etmektedir. Kapsamları teknoloji ve bilişimsel gelişmeler ışığında zamanla genişleyen ve kurumsal yapılar içinde farklı konumlandırmalara tabi olan bu merkezlere verilen önem zamanla artmış olsa da bu merkezler, Beşerî Bilimlerde dijitalleşme alanını ilerletmede ve bilimsel araştırma ve

yeniliğin geleceğini şekillendirmede özellikle disiplinler arası bir nitelikte hayati bir rol oynamaya devam edecek gibi görünmektedir. Öyle ki “bu alana yapılan yatırım, 2008 küresel ekonomik krizinin ardından Avrupa ve Kuzey Amerika’da artmaya devam etmiştir. ABD’de Beşerî Bilimlerdeki araştırmaların ana finansman organı olan Ulusal Beşerî Bilimler Vakfı (The National Endowment For The Humanities) (The National Endowment For The Humanities, 2024), ilgili projeler için özel bir bölüm olan Dijital Beşerî Bilimler Ofisi’ni (The Office of Digital Humanities) kurmuştur (Fiormonte, 2014, s. 4).

Bu türden pek çok merkez belirli bir alana hizmet etme işlevinden doğmuştur. Örneğin, Oxford Üniversitesi’ndeki eski Beşerî Bilimler Bilgi İşlem Birimi, Bilgi İşlem Hizmetleri bünyesinde yer alıyordu. “ABD’deki çoğu benzer merkez ise tıpkı Virginia Üniversitesi, Nebraska Üniversitesi ve Maryland Üniversitesi örneklerinde olduğu gibi ya üniversite kütüphanesiyle bağlantılıdır ya da fiziksel olarak üniversite kütüphanesi içinde yerleşiktir” (Warwick, 2012). Bunun temel nedenleri arasında ilgili birimlerde çalışan bilgisayar hizmet personelinin, uzun yıllar boyunca proje, akademik yazın veya diğer bilimsel çalışma türlerinde beşerî bilim alanındaki akademisyenleri desteklemek için gerekli uzmanlığı zamanla kazanmış olması, disiplinler arası alanlarda lisans veya lisansüstü eğitimlerini tamamlayan mezunların yine disiplinler arası çeşitli alanlarda üniversite bünyesinde hizmet sektörüne geçiş yapıyor olması sayılabilir. Nitekim, beşerî bilimlerden mezun bireylerin daha sonra bilişime bir şekilde nüfuz eden bölümlerde eğitim alması ilgili birimlerde çalışabilecek nitelikte personelin yetiştirilmesine de hizmet etmektedir. Alana katkısı bulunan bir başka gelişme ise bilgisayar donanımı ve uygulamalarının uzman olmayan kişilerin yine çeşitli akademik nedenlerle kendilerini bilişime dayalı ve dijital uygulama alanlarında da geliştirmeye açık olmaları sayılabilir.

Alanda uygulama merkezi olarak belirgin nitelikleri akademik bir departman olarak taşıyan ilk merkez 2011 yılında İngiltere’de Kings’ College’da kurulmuştur. Orijinal ismi “Center for Computing in the Humanities” (Beşerî Bilimlerde Bilişim Merkezi) olan departman, diğer bölümlerle uyumlanmak ve içinde bulunduğu kurumun akademik yapısına uygun nitelikte bir prosedürle çalışabilmek amacıyla yapısında değişiklik yapılmıştır (Warwick, 2012).

Birçok öncü girişim Dijital Beşerî Bilimler Uygulama merkezlerinin zaman içinde kurulmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. 2000’li yıllardan öncesine bakıldığında ise bu merkezlerin kronolojik anlamda çekirdeğini oluşturan merkezlerin isimlerinde de “computing” (“bilişim”) sözcüğü taşıdığı görülebilir. Bu türün öncül örnek-

Tablo 1. Beşerî Bilimlerde Dijital Araştırma Merkezlerinin Öncül Örnekleri

1. Center for Computing in the Humanities (CCH)	University of Toronto	1960 sonrası
2. Humanities Computing Facility (HCF)	University of Oxford	1966
3. Humanities Computing and Methodology Program (HCM)	Brown University	1987
4. Center for Electronic Texts in the Humanities (CETH)	Rutgers University	1990
5. Center for Electronic Texts in the Humanities	Princeton University	1991
6. Institute for Advanced Technology in the Humanities	University of Virginia	1992
7. Institute for Technology in the Humanities (MITH)	University of Maryland	1999
8. Humanities Laboratory	Stanford	2000
9. Nebraska Center for Digital Research in the Humanities	University of Nebraska	2005

lerinden bazılarının kuruluş tarihleri Tabl 1 deki gibidir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi P. Roberto Busa'nın Toronto Üniversitesi'nde kurduğu Beşerî Bilimler Bilgi İşlem Merkezi, bu alanda kurulmuş merkezlerin öncülerinden biridir. Araştırmacının *Index Thomisticus* projesi üzerindeki bu meşhur çalışması, hesaplamalı veri analizi sağlayan yöntemlerin Beşerî Bilimler araştırmalarına dahil olmasının önünü açmıştır (van Oorschot & Krüger, 2024). Oxford Üniversitesi'ndeki *Beşerî Bilimler Bilişim Merkezi* ise bu türden entegre çalışmaların bir derece daha ileriye gitmesini sağlayarak ilgili üniversitelerin akademisyenlerinin özellikle, dilbilimsel ve metin bilimsel alanlarındaki çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde Londra'daki King's College gibi okullardaki diğer eski merkezler, bilgi teknolojisinin beşerî bilimlere uygulanmasında önemli laboratuvarlar haline gelmiştir. Bu bağlamda 20. Yüzyılın bu çeyreğinde İngiltere'de oldukça kayda değer gelişmeler olduğu görülmektedir.

ABD'ye geldiğimizde ise Brown ve Rutgers isimlerinin ilgili uygulama merkezlerinin gelişimindeki rolünün de yadsınamaz olduğu dikkat çekmektedir (Gold, 2012, s. 281). Özellikle Rutgers Üniversitesi'ndeki merkezin elektronik metinlerin kodlanması, arşivlenmesi ve erişilmesine ilişkin standartların ve en iyi uygulamaların geliştirilmesinde rolü büyük olmuştur. 1980lerde Brown Üniversitesi sağladığı kurslar, atölyeler, ayrıca bünyesinde yer aldığı üniversitenin akademisyenlerine sağladığı bilişim destekli araştırma yapma fırsatı ile benzer türlerin uygulama alanlarının genişletilmesine oldukça katkı sağlamıştır. Yine aynı kıtada ilerleyen yıllarda önde gelen çalışmalara imza atacak olan Virginia Üniversitesi Beşerî Bilimlerde İleri Teknoloji Enstitüsü (1992) ve Brown Üniversitesi Bilimsel Teknoloji Grubu

(1994) eş zamanlı sayılabilecek bir kuruluş başlangıcı ile alana katkı sağlamaya başlamıştır (Gold, 2012, s. 281). Maryland'deki merkezin ise disiplinler arası iş birliğini teşvik etmede, dijital araçlar ve platformlar geliştirmede ve açık erişim ve dijital bilimi teşvik etmede etkili olduğu bilinmektedir.

Dijital Beşerî Bilimler Merkezleri, açık erişim ve dijital bilimin sadık savunucularıdır; araştırma çıktılarını, verileri ve araçları kamunun serbestçe erişilebilir hale getirme girişimlerini savunurlar. Dijital depolar, çevrimiçi platformlar ve açık kaynaklı yazılım projeleri aracılığıyla bu merkezler bilgiye erişimi demokratikleştirmekte ve şeffaflık, kapsayıcılık ve iş birliği ilkelerini desteklemektedir. Dijital Beşerî Bilimler Merkezleri, açık erişim ilkelerini benimseyerek akademisyenlere araştırma bulgularını, metodolojilerini ve kaynaklarını küresel bir izleyici kitleyle paylaşma yetkisi verir; böylece bilimsel söylemi zenginleştirir ve açıklık ve şeffaflık kültürünü teşvik eder. "Bu merkezler, dijital beşerî bilimlerin ilk dalgasını teşvik etmede çok başarılı olsa da özellikle mali sürdürülebilirlik ve personel için kariyer gelişiminin sağlanmaması en zayıf noktalarıdır" (Prescott, 2015).

Yükseköğretimde hizmet veren akademisyenlerin çalıştıkları konuların niteliği göz önüne alındığında, bu tür kurumlara lojistik anlamda ihtiyaç duyulduğu açıktır. Özellikle veri madenciliği gerektiren bilim dallarıyla uğraşan akademi ve fakülterlere sahip yükseköğretim kurumlarında bu tür merkezlerin varlığının hayati önem taşıdığı fark edilmesi büyük önem taşımaktadır. Fakat bu birimler, üniversitelerin uyguladığı prestij ve parasal olmayan ödül sistemlerinden, yaşamsal önemlerinin fark edilmemesi nedeniyle yeterince faydalanamamaktadırlar. Çünkü "Dijital Beşerî Bilimlerdeki veya aslında üniversite yapısının başkalarına hizmet etmeye veya kaynak sağlamaya dayalı herhangi bir bölümündeki roller, akademik olanlardan daha az prestijli olarak görülme eğilimi vardır. Kütüphaneler, arşivler ve bilgi işlem hizmetleri, sistemin üniversitelerde yeterli şekilde çalışabilmesi için hayati öneme sahiptir, ancak kendi başlarına araştırma üretmedikleri için bunları kullanan akademisyenler tarafından genellikle yeterince değerlendirilmemektedirler. Ayrıca unutulmalıdır ki akademisyenler üniversitelere yalnızca verinin sağlanması ya da düzenlenmesi nedeniyle değil, genellikle onu analiz eden ya da değerlendiren faaliyetler için de itibar kazandırmaktadır (Warwick, 2011). Görülmektedir ki bu merkezlerin gerekliliğini idrak etmek adına beşerî bilimlerde dijital uygulamaların kapsamı ve önemi kadar ilgili merkezlere dijital imkanların sağlanması ile dijital kaynağın sağlanmasını sağlayan bilimsel faaliyetlerin disiplinler arası çalışmaya uygunluğu arasındaki farkı iyi ortaya koymak gerekmektedir.

Dahası, bu merkezler akademi, endüstri ve halk üçgeninde ilişkilerin düzenlenmesinde kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kültür kurumları, kütüphaneler, arşivler ve endüstri ortaklarıyla ortaya çıkan bu merkezler, araştırma sonuçlarının yayılmasını, elde eden proje ürünü verilerin daha iyi işlenmesini ve gerek kültürel gerekse ekonomik açılardan gerçek dünya uygulamalarının geliştirilmesini ve en etkili tahminlerin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır. Akademi ve endüstri arasındaki işbirlikçi projeler, toplumsal zorlukları ele almak ve teknolojik yeniliği teşvik etmek için her iki sektörün uzmanlığından yararlanmakta burada en önemli görev ise bu uygulama merkezlerine düşmektedir.

Pek çok entelektüel veya toplumsal hareket gibi, dijital beşerî bilimler (DH) de belirli akademik konulardan belirli nişlere doğru farklı düzeylerde ilerlemektedir. Şu ana kadar girişim, en azından yüksek profilli üretim tarafında, büyük ölçüde doktora ve araştırma üniversitele-
rinin (eski adıyla Carnegie Sınıflandırması kapsamında Araştırma-I; “Carnegie”) ve birkaç eyalet kampüsünün ürünü olmuştur. Kamu kolejleri, birçok büyük eyalet ve bölgesel üniversite, küçük okullar ve birçok özel kampüs bu konuya nispeten daha az ilgi göstermiştir. (Unsworth, “The State of Digital Humanities”) (Alexander & Davis, 2012, s. 368).

1.4. Dijital Beşerî Bilimlere İlişkin Olumsuz Yargılar

Akademik bilginin korunup yorumlanmasına önemli derecede katkı sağlıyor olsa da beşerî bilimlerin dijitalleşmiş formlarına karşı bu formun ortaya çıktığı dönemden itibaren “beşerî” olma özelliği ile çoğu anlamda çatıştığını ima eden karşıt durumlar ve tepkiler olmuştur. Bunların başında, insanın yaratıcılığı ve hayal gücü ile teknolojinin sonsuz yaratım potansiyeli arasında bir tezat olduğu görüşü hissedilmiştir. Örneğin, 1960’larda ilgili çalışmaların akademik yayınlarda belirginleşmeye başlaması ile A.B.D.’de “dönemin yazarları, önceliklerinin insancıl hayal gücü olduğunun altını çizme ihtiyacı içerisinde olmuş, ayrıca editörler, bilgisayar programlarının beşerî bilimlerin yakın-okuma üzerine şekillenen köklü araştırma yöntemlerine zarar vereceği yönündeki korkularını dile getirmişlerdir (Aladağ, 2020, s. 775).

Beşerî Bilimlerin dijital ve disiplinler arası türleriyle çalışan akademisyenlerin kendi alanlarındaki yetkinliklerine ek olarak “dijital” bilgi üretme becerilerinin eğitim alt yapılı veya bireysel ilgi ve alaka nedeniyle gelişmiş olup olmadığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Bu durumun gerçekten akademik bir alt yapı olarak kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin durum ise ele alınması gereken başka bir olgudur. Örneğin, özellikle kariyerlerinin ilk yıllarında bulunan birçok akademisyen,

İngiltere ve ABD’de paralı sertifikalar ve ücretli atölye eğitimleriyle, aslında bireysel eğilim ve ilgi alanlarına yönelik çalışmalarla elde edilebilecek akademik donanımlarını “Digital Humanities Laboratory Specialist - Dijital Beşerî Bilimler Laboratuvar Uzmanı”, “Digital Humanities System Specialist - Dijital Beşerî Bilimler Sistem Uzmanı”, “Computational Literary Analyst - Hesaplamalı Edebiyat Analisti”, “GIS Specialist - Coğrafi Bilgi Sistemleri Uzmanı” gibi isimlendirmelerle, önemli bir akademik nitelik ve unvan grubu olarak akademik altyapıları içinde sunmaktadırlar. Bu nedenle disiplinler arası bağlamda beşerî bilimlerin dijital alanlarında çalışan akademisyenlerin bahsi geçen ülkelerde bu alanlarda “uzmanlık” vasfını mevcut yüksek lisans ve doktora programları aracılığıyla almaları gerektiği ise ayrı bir yaklaşımın konusudur.

Bir başka konu ise beşerî bilimlerin özellikle tarih alanında önemli dönem eserlerinden bazılarının dijital formlarına geçmişe yönelik ırkçı, cinsiyetçi, vb. kategorilerde günlük yaşama ilişkin veri toplanması gibi konularda istifade edilmeye uygun olduğu görülmektedir. Bu sebeple de “dijital beşerî bilimler büyürken, ırk, sınıf, cinsiyet, cinsellik, yetenek, milliyet ve bu alandaki diğer kimlik kategorilerine dikkat çekilmesini savunan seslerin sayısı da artmış” bu nedenle de bilimsel bilginin bazı açılardan olumlu bazı açılardan ise olumsuz eleştiriyse malzeme oluşunun yolu açılmıştır (Roopika, 2015).

1.5. Genel Hatlarıyla Türkiye’de Beşerî Bilimler

Türkiye’deki ilgili uygulamalara bakıldığında ise, kavramın uygun kuruluşlarla benzer uygulamalar altında gerçekleştirilmesinin henüz oldukça yeni olduğu dikkat çekmektedir. Mesela; ülke yükseköğretimi çerçevesinde bu türden bir merkez örneği tespit edebildiğimiz kadarı ile sadece Marmara Üniversitesinde kurulmuştur. Sakarya Üniversitesi (Sakarya Üniversitesi, 2024) Samsun Üniversitesi (Samsun Üniversitesi, 2023) gibi devlet üniversitelerinin çoğunun son birkaç yıldır Dijital Bilimler Atölyeleri uyguladığı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi gibi yükseköğretim kurumlarının ve OSAR (Osmanlı Araştırmaları Merkezi) gibi merkezlerin de çoğunluklar Marmara Üniversitesi bünyesindeki merkez ile ortak atölye ve çalıştaylar yaptığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu bilimlerin uygun bölümlerde yükseköğretim programları dahiline alınabilirliğine ilişkin bir ibare olarak kabul edilecek şekilde akademik içeriklerinin bazı akademisyenler tarafından “Dijital Beşerî Bilimler” şeklinde oluşturulduğu ve lisans seviyesinde ders olarak eğitiminin Marmara Üniversitesi (Marmara Üniversitesi, 2024), Üsküdar Üniversitesi (Üsküdar Üniversitesi, 2024) ve İstanbul Üniversitesi’nde (İstanbul Üniversitesi, 2024) sağlandığı bilinmektedir. Ancak henüz Türk

üniversiteleri bünyesinde dijital beşerî bilimler uygulamalarına ilişkin lisans veya lisans üstü bir program mevcut değildir. Türkiye’de başta Yunus Uğur ve Fatma Aladağ’ın olmak üzere konu ilgili yayınlanmış birçok makale bulunmaktadır. Ancak çalışmaların özellikle Osmanlı Tarihi ağırlıklı olduğu görülmektedir. Şimdilik dar bir çevrede yürütülen çalışmaların ilerleyen yıllarda özellikle genç akademisyenlerin ilgisiyle genişleyeceği de muhakkaktır. Ayrıca ilgili merkezlerde tüm üniversite öğrencilerine yönelik bir ders hazırlanmalı, ileride araştırmacı olmayı düşünen sosyal bilim öğrencilerinin bu dersi alması sağlanmalıdır. Özellikle lisansüstü derslerde, bu konunun araştırma yöntem ve teknikleri dersi içinde müstakil bir konu olarak ele alınması, hatta bağımsız bir ders olarak verilmesi büyük fayda sağlayabilir. Bu açıdan halihazırda çeşitli üniversitelerde Dijital Beşerî Bilimlere dair verilen derslerden yararlanılması ve çalıştaylar düzenlenmesi mümkündür.

Görüldüğü üzere bu türden merkezlerin yaygınlaştırılması Türkiye’de özellikle edebiyat ve tarih başta olmak üzere ilgili fakülte ve enstitülerle koordineli bir şekilde çalışmak, bu alanların veri madenciliği ve haritalama gibi uygulamalara ait başlıkları için özellikle ders içeriklerinin daha net anlaşılmasına ve çeşitli proje ve akademik yayınlarla eldeki akademik bilginin daha bilimsel yorumlanmasına imkân sağlamak adına önemlidir. Ayrıca bu merkezlerin, güncel olarak Türkiye’deki üniversitelerin çoğunda bulunan beşerî ve sosyal bilimler nitelikli merkezler başta olmak üzere, eğitim ve uygulama, dil öğretimi, sosyal ve ekonomik temelli merkezler hatta araştırma metasına bağlı olarak tıbbi araştırma ve uygulama merkezlerinin disiplinler arası çalışma alanlarına akademik ve lojistik destek sağlamak adına servis ders ve uygulama atölyeleri vs. sunan birer servis merkez olarak hizmet edebileceği de unutulmamalıdır. Fakat henüz Türk yükseköğretim ağı içinde bu konuda temellendirilmiş ve uygulama açısından oturmuş bir sistem olmadığı, üniversitelerin dijitalleşmiş beşerî bilim uygulamalarında münferit durumlarına fiziki imkân ve öğretim kadrolarının uzmanlık alanlarına göre yapılandırıldığı görülmektedir. Ancak beşerî bilimlerin dijital çıktılarında istifade etmek için öncelikle disiplinler arası niteliklerinden yola çıkarak özellikle uygun lisans ve üstü programlarda başlangıçta seçmeli, ders içerik ve donanımlarının zamanla geliştirilmesi neticesinde zorunlu ders olarak programlara dahil edilmesi en azından lisans sonrası bu alt yapı ile çalışabilecek uzmanların geliştirilmesi açısından gereklilik arz etmektedir.

Türkiye’de Dijital Beşerî Bilimler çerçevesinde yapılan çalışmalar daha çok tarih bilim dalında yoğunlaşmış görünmektedir. Bununla birlikte özellikle OCR teknolojisinin Arap harfli yazı dilleri için uyumlu hale getirilme-

sine dair teknik çalışmalar gibi projeler bulunmaktadır (Aladağ, 2020, s. 785). Yine yukarıda belirtildiği gibi bu türden çalışmalara sıklıkla yer veren Sakarya Üniversitesi bünyesinde yer alan OSAMER de tarih alanında CBS-haritalama eğitimleri ve Dijital Beşerî Bilimlere dair eğitim sağlamaktadır ve bunların çoğu yine haritalama ile ilgilidir.

Konu ile ilgilenen bir grup araştırmacının kurduğu bir web sitesi (Inside Digital Humanities, 2024 (InsideDH) de vardır. Site yöneticileri amaçlarını “henüz gelişim aşamasında olan dijital beşerî bilimler çalışmaları için herhangi bir uzmanlık alanı gözetmeden gerekli platformu yaratmaktır.” şeklinde açıklamaktadır. Site Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmaları takip etmekte ve izleyicileriyle paylaşmakta, bu konuda çalışmak isteyenlere rehberlik yapmaktadır. Henüz yeni olmasına rağmen ülkemizde bir ihtiyacı karşıladığı da çok açıktır.

2. Sonuç

Türkiye’de Beşerî Bilimler alanında yapılan çalışmalar konusunda oldukça başarılı işler ve projeler olduğu görülmektedir. Bu konudaki eksiklik üniversitelerin ve YÖK, TTK, TDK, TÜBA, TÜBİTAK gibi kurumların araştırmacılara kolaylık sağlayacak organizasyonları gerçekleştirme konusunda yeterince öncülük yapmalarındır. 200’ü aşkın üniversitenin bulunduğu Türkiye’de sadece bir üniversitede merkez kurulmuş olması mevcut yüksek öğretim kurumlarının akademisyenlerin gerisinde kaldığını göstermektedir.

İsmlendirmede dikkat edilmesi gereken bir diğer husus “dijital” kavramının ismin neresinde olacağıdır. İngilizcesinde olmayan ve asıl iması eski Yunan ve Roma medeniyetlerine ait dil ve edebiyat gibi kültür unsurlarının çalışıldığı disiplin olan “sosyal” (“humanities”) sözcüğü bizde sosyal bilimin öğretim ve çalışma alanlarına bu anlamıyla yeterinde girmemiş olduğu için ve bu açıdan İnsan Bilimleri ile benzer bir anlam taşımaktadır. Gerekeşi yukarıda izah edildiği üzere dijitalleşme İnsan Bilimlerinin sıfatı olarak kullanılmamalıdır. Olası doğru isimlendirmelerden biri *Beşerî Bilimlerde Dijital Araştırmalar ve Uygulama Merkezi* olabilir. İsim grubundaki “dijitaliğin” nüfuz ettiği anlam, araştırma ve uygulamaların doğası üzerinedir. Ancak, “dijital beşerî bilimlerin” uygulama şekli ve çıktıları göz önünde bulundurulduğunda, bu alanın ana akım beşerî bilimlerden farklı, yeni bir beşerî alan olarak da değerlendirilebilmesi mümkün hale gelmektedir. Merkezlerin yönetim kurulları oluşturulurken bilişimci ve uzman kütüphanecinin bulunmasına özellikle dikkat edilmelidir. Dünyada bilişim merkezleri ile kütüphanelerin katkısı ile gelişen

merkezler ülkemizde kurulurken de bilişimcilerin ve kütüphanecilerin desteğini almalıdır. Örneğin, Marmara Üniversitesi'nde kurulan merkezin yönetim kurulunda Bilgi ve Belge Yönetimi'nde, ayrıca veri madenciliğinde uzmanlığı olup Makine Öğrenmesi ve Derin Öğrenme gibi alanlarda çalışan birer uzman görev almaktadır.

Marmara Üniversitesi DBB-M'in bu anlamda bazı sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Merkezin 2023 yılı faaliyet raporunda (URL8) bu konuda yaşanan sıkıntılar olduğu görülmekte ve merkezin faaliyetlerini sürdürürken fiziksel ve teknolojik altyapı yetersizlikleriyle karşılaştığından bahsedilmektedir. Özellikle çevrim içi toplantı ve çalışma alanlarının altyapı yetersizliği, mevcut yazılım ve programların yeterli sayıda olmayışı bu sıkıntılar arasında sıralanmakla birlikte merkezin seyahat, etkinlik ve faaliyetleri için bütçesinin olmamasının geliştirilebilecek iş birliklerini olumsuz etkilediğine değinilmektedir. Bu durum kuluçka projelerinin varlığını da tehlikeye atmakta ve gelecekteki proje imkanlarını zayıflatmaktadır. Bir başka sıkıntının ise akademik ve özellikle de idari kadrosunun (sekreter) olmaması ise iş yoğun bir iş yükünün sınırlı sayıda ekiple yürütülmesini mecburi kılmaksa ve bu durumun da projelere ayrılacak zamanı azaltması olarak belirtilmektedir. Ancak kurulan merkezler için fiziki imkanlar ile bilişim alt yapısı çok önemlidir. Dolayısıyla mutlaka ulaşılabilir olması bakımından merkezi bir konumda bulunmalıdır. Bilişimcilerle sosyal bilimcileri buluşturacak ortamlar hazırlayabilmesi için derslik, toplantı odaları, işlemcileri kuvvetli bilgisayarlar, yazılımlar konusunda asgari şartlar sağlanmalıdır. Özetle, ciddi ve devamlı araştırma ve proje için alt yapı hayati derecede önemlidir.

Merkezin görevlerinden biri de bu konuda çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara yönelik atölye, seminer, çalıştay veya benzeri programlar düzenlemesidir. Sadece İnsan Bilimlerinde dijital uygulamalar üzerine makalelerin yayınlandığı bir dergi de çıkarılması gelişmelerin paylaşılması ve tecrübenin biriktirilmesi açısından gereklidir. Münferit ve merkeze ait başlıca dergiyi yayın hayatına başlatma hazırlığı içinde olup olmadığı konusunda bilgi bulunmasa da merkezin Osmanlı tarihi örneğinde İngilizcedeki en kapsamlı yayın olan Osmanlı ve Türk Araştırmaları Dergisi isimli dernek dergilerinin özel sayılarının ve Türkçede ilk kitap olan Dijital Beşerî Bilimler ve Osmanlı Çalışmaları isimli kitabın yayınlanmasını Marmara Üniversitesi DBB-M ekibinin katkıları ile gerçekleştirmişti.

Uğur (2023) dijital çalışmaları dört başlıkta toplan-

maktadır. Yöntem ve kaynaklar, bilişim alt yapısına dair araçlar (yazılım vs), araştırma ve uygulama süreçleri (yapılandırılmış veri, kavram ağaçları, açık veri, bağlı veri, yapay zekâ ile ortak düşünme, uluslararası iş birliği ve standart, iş birlikleri) ile analiz, değerlendirme ve sonuçların sunumudur. Dersler ve programlar hazırlanırken bu başlıklara dikkat edilmelidir.

Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında bu konudaki yetersizliğin yüksek derecede hissedilir olmadığı ancak bu gelişimin bireysel gayretlerle ilerlediği vekurumsal olarak henüz meselenin öneminin kavranmamış olduğu söylenebilir. Öte yandan bu tür merkezlerin kurulması için her türlü imkân üniversitelerimizde mevcuttur. İhtiyaç duyulan tek şey yöneticilerin irade göstermesidir. Geleceğin dünyası büyük ölçüde dijital bir dünya olacaktır. Çalışma içinde değinilen konulara ithafen, insan ve toplum bilimleri alanlarında dijitalleşmeyi bir an önce yaygınlaştırarak bu konuda Türkiye'nin dünyanın önde gelen ülkelerinden birisi olması gerektiği de vurgulanabilir

Araştırma Etikleri / Research Ethics

Etik kurul izni gerekmemektedir

Yazar Katkıları / Author Contributions

Kavramsallaştırma: [İsmail Güleç/Seda Demir], Metodoloji: [Seda Demir], Formal Analiz: [İsmail Güleç/Seda Demir], Araştırma: [Seda Demir], Kaynaklar: [Seda Demir], Veri Düzenleme: [İsmail Güleç/Seda Demir], Yazım - İlk Taslak Hazırlığı: [Seda Demir], Yazım - Gözden Geçirme ve Düzenleme: [İsmail Güleç/Seda Demir], Görselleştirme: [Seda Demir], Denetim: [İsmail Güleç].

Çıkar Çatışmaları / Competing Interests

Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Araştırma Fonlaması / Research Funding

Araştırma herhangi bir kurum, kuruluş, organizasyon tarafından fonlanmamıştır.

Veri Erişilebilirliği / Data Availability

Uygulanamaz.

Hakem değerlendirmesi / Peer-review

Dış hakemler tarafından değerlendirildi.

Orcid

Seda Demir <https://orcid.org/0000-0002-3044-8530>

İsmail Güleç <https://orcid.org/0000-0002-0174-148X>

Kaynakça

Adams, J. L., & Gunn, K. B. (2012). Digital humanities: Where to start. *College*

& Research Libraries News, 73(9), 536–569.

- Akça, S. (2018). Dijital insani bilimler: Yeni bir yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, 32(3), 193–207.
- Aladağ, F. (2020). Dijital beşeri bilimler ve Türkiye araştırmaları: Bir literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(36), 773–796.
- Alexander, B., & Davis, R. F. (2012). Should liberal arts campuses do digital humanities? Process and products in the small college world. In M. K. Gold (Ed.), *Debates in the digital humanities* (pp. 368–389). Minnesota Press.
- Davids, K., & Davids, C. A. (2012). *Religion, technology, and the great and little divergences: China and Europe compared, c. 700–1800* (Vol. 32). Brill.
- Demir, S. (2023). Orta çağda üniversite prototipleri: Birinci nesil üniversitelerin sosyolojik, sosyopolitik ve akademik yapıları. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 467–483.
- Erkoç, S. (2014). *Comparing higher education in Roman Empire & in its Islamic Arabian and Asian counterparts in early middle ages* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Fiormonte, D. (2014). Digital humanities from a global perspective. *Laboratorio dell'ISPF*, 11(10.12862), 121–136.
- Fraistat, N. (2012). The function of digital humanities centers at the present time. In M. K. Gold (Ed.), *Debates in the digital humanities* (pp. 281–291). Minnesota Press.
- Frenzel, A., Muench, J. C., Bruckner, M., & Veit, D. (2021). Digitization or digitalization? Toward an understanding of definitions, use and application in IS research.
- Glick, T. F., Livesey, S., & Wallis, F. (2014). *Medieval science, technology, and medicine: An encyclopedia*. Routledge.
- Gold, M. K. (Ed.). (2012). *Debates in the digital humanities*. Minnesota Press.
- Güleç, İ. (2024). *Medrese Üniversitesi midir? Vadi Yayınları*.
- Howard, T. A. (2006). *Protestant theology and the making of the modern German university*. Oxford University Press.
- INSIDEDH. (2024). Inside digital humanities. <https://www.insidedh.com/tr>
- İstanbul Üniversitesi. (2024). İstanbul Üniversitesi Akademik Veri Yönetim Sistemi. <https://avesis.istanbul.edu.tr/gonencgocmengil/deneyim>
- Kang, L. (2018). Social sciences, humanities and liberal arts: China and the West. *European Review*, 26(2), 241–261.
- Keenan, M., Plekhanov, D., Galindo-Rueda, F., & Ker, D. (n.d.). The digitalisation of science. In *The digitalisation of science, technology and innovation: Key developments and policies* (pp. 165).
- Liu, A. (2012). Where is cultural criticism in the digital humanities? *eScholarship, University of California*, 490–509.
- Marmara Üniversitesi. (2024). Marmara Üniversitesi Eğitim-Öğretim Bilgi Sistemi. <https://meobs.marmara.edu.tr/Ders/dijital-tarih/tar4347-82233-1836>
- Marmara Üniversitesi. (2023). Marmara Üniversitesi Dijital Beşeri Bilimler Uygulama ve Araştırma Merkezi 2023 yılı birim faaliyet raporu. <https://dbb.marmara.edu.tr/dosya/dbb/Faaliyet%20Raporları/2023%20> YILI%20BİRİM%20FAALİYET%20RAPORU_DBB_2.pdf
- O'Donnell, D. P., Walter, K. L., Gil, A., & Fraistat, N. (2015). Only connect: The globalization of the digital humanities. In S. Schreibman, R. Siemens, & J. Unsworth (Eds.), *A new companion to digital humanities* (pp. 493–510). Wiley.
- Palmer, C. L., Teffeu, L. C., & Pirmann, C. M. (2009). *Scholarly information practices in the online environment: Themes from the literature and implications for library service development*. OCLC Research.
- Pedersen, D. B. (2016). Integrating social sciences and humanities in interdisciplinary research. *Palgrave Communications*, 2(1), 1–7.
- Pippins, T., Belfield, C. R., & Bailey, T. (2019). Humanities and liberal arts education across America's colleges: How much is there? *Community College Research Center, Teachers College, Columbia University*.
- Prescott, A. (2015). Beyond the digital humanities center: The administrative landscapes of the digital humanities. In S. Schreibman, R. Siemens, & J. Unsworth (Eds.), *A new companion to digital humanities* (pp. 459–475). Wiley.
- Risam, R. (2015). Beyond the margins: Intersectionality and the digital humanities. *DHQ: Digital Humanities Quarterly*, 9(2).
- Rüegg, W. (Ed.). (1992). *A history of the university in Europe*. Cambridge University Press.
- Sakarya Üniversitesi. (2024). OSAMER Dijital Beşeri Bilimler Atölyesi Final Projeleri. <https://osamer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/0/123468/osamer-dijital-beseri-bilimler-atolyesi-final-projeleri>
- Samsun Üniversitesi. (2023). Osmanlı Şehri Neresi: Tarihi ve Fikhi Kavramlar, Tanımlar. <https://tasim.samsun.edu.tr/2024/04/30/osmanli-sehri-neresi-tarihi-ve-fikhi-kavramlar-tanimlar/>
- Terras, M., Nyhan, J., & Vanhoutte, E. (Eds.). (2016). *Defining digital humanities: A reader*. Routledge.
- The National Endowment for the Humanities. (2024). Office of digital humanities. <https://www.neh.gov/divisions/odh>
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2023). Türk Dil Kurumu sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uğur, Y. (2023). Dijital beşeri bilimler, dijital tarih ve dijital Osmanlı çalışmaları. In Y. Uğur (Ed.), *Dijital beşeri bilimler ve Osmanlı çalışmaları* (pp. 15–26). Vakıfbank Yayınları.
- Üsküdar Üniversitesi. (2024). Akademik kadro. <https://uskudar.edu.tr/akademik-personel/fatma-aladag>
- Valenduc, G., & Vendramin, P. (2017). Digitalisation, between disruption and evolution. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(2), 121–134.
- van Oorschot, F., & Krüger, F. (2024). Theology as open science? <https://cursor.pubpub.org/pub/theologyasopencscience/release/1>
- Viola, L. (2023). *The humanities in the digital: Beyond critical digital humanities*. Springer Nature.
- Warwick, C. (2012). Institutional models for digital humanities. In M. Deegan & W. McCarty (Eds.), *Digital humanities in practice* (pp. 193–216).